

*Rend a labirintusban**Baka István művei*Baka István művei-
nek első kötete azTISZATÁJ KÖNYVEK,
2005rész, csupán érzéki je-
lenléletet ölt. Baka Ist-
ván arra keres választ,

összegyűjtött verseit tartalmazza, második kötete pedig (Baka István művei) hat elbeszélést és két drámáját. A részletes utószóából kiderül, hogy a szerző a művek első megjelenése után is módosított alkotásain, ezért azok több változatban maradtak fenn. A művek módosított közlése, színpadra alkalmazása, illetőleg hangjátékká alakítása során pedig további alakváltozáson mentek keresztül. A szöveget gondozó Bombitz Attila alapos munkája segíti az olvasót, hogy a szövegváltozatok labirintusában ne tévedjen el.

A konkrét, plasztikus, filmszerű leírások mögött filozófikus alkatú, nyugtalan, örök-ké elégedetlen íróval találkozunk. Az egész életmű központi motívuma a labirintus és az erdő. Mindkettő régi toposza az irodalomnak. A labirintus és az erdő a formák, a tapasztalatok útvesztőjét szimbolizáló képek. A szubjektum akkor lesz foglya, ha a lényeket, amit keres, szem elől téveszti. Nem látja maga előtt a helyes utat, ezért kiszolgáltatottjává válik démonikus ösztöneinek, illúzióinak: „A labirintus én vagyok a kéjvágyó királylány fonala a vér / ereim éjlő alagútját / befutva a Minótaurszig / szívemig vezet...” (Thészeusz)

Ha az érzékeken keresztül folytatott megismerésből eltűnik a szakrális mozzanat, akkor a formák halottá válnak, hiszen a forma önmagában nem szép, csak ha testet ölt benne az isteni lényeg. Milyen istent ábrázol Baka István? Durva külsejű, esendő, nem mindenható istent. Mintha Baka István rosszul sikerült teremtménye lenne. Nem szép, mert nincs benne isteni

hogyan mi a helyes döntés, ha életünk teremtményei rosszul sikerülnek. *A völgy felett lebegő lány* című drámájában az Idegen, aki tíz évig bolyong megtévedve, amikor megtalálja a szeretett lényt, így szól: „Szébbnek képzeltem...” A helyzetből nem elmenekülve, ezzel áldozatot hozva megváltozik a véleménye: „Mégiscsak nagyon szép.”

Az áldozathozatal az ára annak, hogy az isteni lényeg s vele együtt a szépség meg tudjon mutatkozni: „a labirintus én vagyok csak én / a kín a kéj a vaksötét a fény / magamra rontok én az áldozat / a hős vagyok” (Thészeusz). Ekkor egyenesedik ki a labirintus, mint egy áldozni induló sor, „amiről csak hasonlatok beszélnek, / olyanfélék hogy oltár, szentély / kézfogás, visszatérés, ölelés” (Pilinszki János: Egyenes labirintus). Így jutunk el Pilinszki János *Egyenes labirintus* című versének igazságához, melynek egy részlete az *Én, Thészeusz* című novella mottója: ...és mégis, hogyha valamit tudok, / hát ezt tudom e forró folyosót, / e nyílegyenes labirintust...”

A történetek kiegészítik, magyarázzák egymást. A visszatérő alakok, motívumok, részletek hatnak egymásra, ezért újabb jelentéseket tárnak föl. Egy-egy jelenet, motívum, egyes szereplők humoros, illetve ironikus nevei (Róth és Ménróth elvtárs, Bogói Cézár, Lugosi Béla), Sárd helyszíne több műben is fölbukkannak, szövevényes hálózatát létrehozva a szerkezetnek, és számos értelmezési lehetőséget adva a kritikusoknak. Látszólag összekuszálódnak a szálak, s eltévedhetünk az életműben, mint

egy labirintusban, ám ha jobban megfigyeljük, láthatjuk, hogy ezek a szólamok rendet alkotnak, dallammá állnak össze, s kezdetét veheti a *Szekszárdi mise*, ami egy novella címe. Ezt a művet például *A kisfiú és a vámpírok* című elbeszéléssel az kapcsolja össze, hogy mindkettőben központi szerepet játszik Séner János elveszettnek hitt férfikari rekviemje. Utóbbi alkotásban pedig Korintha története kap helyet, amely *A korinthuszi menyasszony* című dráma központi cselekményét alkotja

Izgalmas, termékenyítő átjárás figyelhető meg Baka István alkotásai és más magyar költők művei között is. A szó hatalma, a nyelv tisztelete tehát abban nyilvánul meg, hogy közös munkát folytat az elődökkel. Hagyományos, epikus tartalmú elbeszélő művészetében szívesen vesz át mondatokat más művekből, ám díszítőelemnek fogja föl az eredeti versek tartalmi elemeit.

Ez a hangsúlyeltolódás figyelhető meg a *Körvadászat* című novellának kulcsjeleneitében, melyben a főszereplők, Róth és Ménróth elvtárs a csodaszarvast üldözik. A csodaszarvas üldözésének motívuma az erdő labirintusában való bolyongást és keresést erősíti föl az olvasóban. Az író ehhez Arany János *Buda balála* című eposzának hatodik énekét veszi alapul, melyből álljon itt egy a novella hangulatára jellemző idézet idézet: „Nosza rajta, gyors legények! / Értük utól azt a gímet / És – akarva, akaratlan – / Űzik ismét szakadatlan”. Petőfi Sándor *A Tisza* és József Attila *Nyár* című verseit így idézi: „az aranyos lapályon, áramló könnyűségű réten, tüskebokrokon törtek át zúgva – bögvé”. József Attila egy verssora kissé módosítva ismét fölbukkan ebben a bekezdésben díszítő- és hangulatfokozó elemként: „ne kapj oda minden szilánkhoz”. Ezzel az író a cél nélküli, önmagáért való esztétika szerepét is érvényre juttatja, és ezzel a leghatásosabb részeket teremti meg novellájában. A művekben a drámai pillanatok azon a helyen tetőződnek, ahol a zeneiség, a szövegalkotás öntörvényűsége kerekedik fölül.

Goethe *Faust* című művének motívumai is fontos vezérfonalat alkotnak az életmű labirintusában. Sok helyen megjelennek a művekben, összekötve ezzel a történeteket. Sok párhuzamot lehet fölfedezni a két mű között: az emberiség végső lényegével foglalkozik mindkettő. Mindkét műben megjelenik az örök asszony, Margit, amely az egyik novellájának címe is. Az Idegen, miként Faust, nyugtalan, kereső ember, örök elégedetlen. A *Vasárnap délután* című elbeszélésben a hajléktalan képében megjelenő Isten így beszél a sátánról: „Sajnos ő mindig igyekszik túlbiztosítani magát ezekkel az egyéni lélekszerzési akciókkal – elég, ha Faust doktort említem –, vigyáznom kell”. A *Margit* című elbeszélésben pedig Mefisztó öreg órásmesterként jelenik meg előtünk. Sokszor kutyaként is fölbukkan: „A férfi megtorpant. Vörösen izzó szemek villogtak rá, kutyáé vagy farkasé, nem tudta eldönteni” (*A kisfiú és a vámpírok*), vagy: „Arra ébredtem, hogy egy hatalmas, fekete kutya ül az ágyam előtt” (*Margit*).

Baka István prózai műveiben a bibliai motívumok is gyakoriak. *A völgy felett lebegő lány* című drámában például a völgy lányát Szűz Máriaként emeli bibliai kontextusba: „boldogabbnak hívén őt minden földi asszonynál”. A gyakori sebmotívum is ebbe a gondolatkörbe tartozik: a fent említett darabban például vérző, szúrt seb jelenik meg a Vándor tenyerén, amikor piros léggömböt akar vásárolni. *A vasárnap délután* című novellában a *Bábel tornyát* idézi fel az író: „A negyvenemeletes toronyház kivitelezésével különböző hazai és külföldi vállalatok voltak megbízva, s a munkálatok félbemaradását állítólag nyelvi nehézségek okozták.”

A motívumok, szereplők, szó szerint átvett idézetek úgy jelennek meg Baka István életművében, hogy az író nem kényszeríti az olvasójára saját értelmezését. Ezáltal egy nagyobb élmény lehetőségét teremti meg a befogadó számára. Fontos szerepet kap az életműben humor is. A humor és az irónia által a világrend helyreáll, s mivel eltávolít

a valóságtól, segít rálátni annak lényegére, kijuttat a labirintusból. Az idő ábrázolásának problematikája kiemelkedően van jelen Baka István szövegművészetében. Aki az időt átéli, nem érzi, feloldódik benne. Az idő csak az időn kívülségben létezik. Az időn kívül került, ezáltal eltévedt ember élete labirintussá változik.

A regényeknek, elbeszéléseknek olvasói elvárással ellentétesen kell alakulnia, meglepetéseket kell tartogatni. A cselekmény olvasása során a befogadó gyakran sok mindent megsejt, amikor az bekövetkezik, mégis meglepődik. Ennek oka pedig nem más, mint az elbeszélés módja. Baka István hátrahagyott novelláiban az elbeszélő háttérbe szorul, a téma szervező szerepe van előtérben. Ezzel az elbeszélés illúzióját az író nem teremti meg. A novellák felépítését nem a szerző egyéni hangja határozza meg. Az elbeszélés módszere háttérbe szorul, a súlypont a történeten van. Az író szerepe annyi tehát, hogy összekapcsolja az eseményeket, s így az elbeszélés módjának szerepe igen kevés. Fontos szerepet kapnak a művekben a fantasztikus elemek, nyelvezetével mégsem teremt mitikus, meseszerű atmoszférát. Tárgyilagosan megfogalmazott, izgalmas cselekményszövésű, dinamikus történeteket olvashatunk.

Kiemelkedő Baka István kompozicionális készsége. Nem figyelhetők meg elbeszéléseiben a jelenetek átkötésekor gyakran keletkező holt terek, holt idők. A téma végigvezetésének egysége minden novellában jelen van, a jelenetek szervesen épülnek egymásba. Habár problémákat felvető kompozícióval is lehet erőteljes alkotást létrehozni, s kiváló kompozíciójú mű is lehet feledhető alkotás. A cselekmény időszerkezetét váltogató jelenetek árnyalt dinamikai színeket alkotnak. Baka István a kompozíciós technikák között kiválóan közlekedik, mégis hagyományos epikus szövegművészetet teremt. Ebbe az árnyalt dinamikájú, feszes formájú, feszültséggel teli térbe helyezte el költeményeit, melyek kommentárszerű jelenléte újabb tartalommal gazdagítja

az elbeszéléseket. A műveket olvasva fölmerül az a kérdés, hogy novellaciklussal van-e dolgunk. Posztmodern jellegzetesség a műfajok felbontása, a szándékos provokáció, a határok hollétének kérdése. Baka István műveit olvasva szintén nehezen dönthető el, hogy egyetlen alkotás-e a kötet, esetleg az egész életmű.

A kötetben két drámát olvashatunk. *A korinthoszi menyasszony* és *A völgy felett lebegő lány* című darabokat. Baka István alakjai a sors által kiszolgáltatott személyek. A szereplők helyett az író cselekszik, ő tereli őket a művek szituációiba, vagy hajta őket ösztöneik által, s nem maguk teremtik meg a drámai helyzeteket egyéni döntések sorozataival. A szereplők tehát nem szolgálnak drámai cselekmény alapjául.

A halálból visszatérő lány (*A korinthoszi menyasszony*) és a céljait kereső Idegen és Vándor (*A völgy felett lebegő lány*) témája nem nyújt lehetőséget kellő feszültséget tartalmazó konfliktus kialakításához. A művek középpontjában idegen, hazátlan, eltévedt emberek állnak. A neveik is távolságot teremtenek a világ és önmaguk között: Vándor, Idegen, Vendég. A magányos ember az idegenné vált világból hiába menekül saját lelkébe vagy a szerelembe, mert ott is idegennel találkozik: hiába keresnek kiutat életük labirintusából, végül nem jönnek tisztába helyzetikkel.

A völgy felett lebegő lány című dráma álomszerű, súlytalan felépítése, kozmikus légköre arra enged következtetni, hogy Baka István formai gondolkodásmódja lírai logikára épül. A szenvedés szülte vízió-jelenetben a lírai monológ szervesen beépül a drámába, nem bontja meg annak homogenitását, bár nyelvi önállósítja magát: nem a szereplő önkifejezésére szolgál, hanem annak hangulatát tükrözi. A cselekmény helyére a bolyongás, a cél keresése kerül, ez adja meg a cselekmény egységét. A jelenetek ezáltal kapcsolódnak egymáshoz okozatilag, s jelentőségük így érthető meg a darab egészének szempontjából. Az Idegen lírai asszociációk révén, szürrealisztikus képek által meséli el zaklatott keresésének

történetét: „ezerköves / óra alatt, melyről a hold fedőlapja lepattant, / mentem csilagcsikorgásban, míg Isten láthatatlanul / motozott a rugó, tengelyek közt, s én rettegtem, hogy egyszer / elrontja végleg, megáll az idő”.

Baka István prózai életműve gazdag karaktervilága, sokrétűsége, a pontos kidolgozás maximalizmusa által organikus felépített, zárt rendszert alkot. A sorsszerű és

álomszerű jelenetek arányos kontrasztjai egységes stílusú pályaművet hoznak létre. A határozott érzelmi és logikai menetű művek eszményi és elrugaskodott világa magasrendű élménnyel gazdagítja az olvasót. Az útkeresés, a valahová tartozás vágya a hagyományra, egy választandó értékrendre, ezáltal az elköteleződés gesztusára hívja fel figyelmüket.

KISS HERMINA

Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél

Kovács István könyvéről

ki nemzete múltját, legalább annak legutóbbi évtizedeit

nem ismeri, a jelenben kevésbé tud hasznára lenni nemzetének, mint lehetne. Ez Kovács István *A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói* alcímmel ellátott terjedelmes (650 oldalas) könyvének egyik tanulsága még akkor is, ha nem rólunk, Magyarországról, hanem Lengyelországról van szó. Hiszen ezer év óta, de különösen a XIX. század függetlenségi harcai óta máig annyi a hasonlóság, a párhuzam a két nemzet múltjában, hogy sokat tanulhatunk, tanulhatnánk a lengyelekkel törtétekből. Ebből a kötetből annál többet, mert nem egyszerűen történész műve, hiszen Kovács István legalább annyira érdemes költő (és műfordító), valamint prózaíró, mint a múlt hivatásos kutatója. Ezért ír könnyen, érdekesen, szubjektuma, egyénisége ezért van mindvégig jelen a könyv sorai mögött, bár ügyel a történészi tudományos igényességre. Az utóbbi dokumentálására óriási mennyiségű szakirodalom elolvasásán és megemésztésén kívül az is feljogosítja, hogy – jórészt diplomataként – hosszú időt töltött a Visztula és a Balti-tenger mellékén, illetve olyan lengyelekkel állt, áll kapcsolatban, akiktől hiteles tájé-

EURÓPA KÖNYVKIADÓ,
2006

koztatást kapott nemzetük sorsáról.

Eddig is létezett hagyományos Lengyelország-történet, még olyan is, amely az ún. rendszerváltozás után született. Itt viszont a szépiró szerzőnek arra volt lehetősége, hogy a közeli múlt, sőt jelenünk szempontjából fontos, mert hasznosítható ismereteket kínáló kötetben a XX. századi eseményekről, folyamatokról részletesen és izgalmasan tájékoztasson.

Bár Kovács a nemrég magunk mögött hagyott évszázad történetét választotta témául, az 1880-as évekkel kezdi igaz meséjét, hiszen ismerteti az I. világháború végén Lengyelország újrateremtésében főszerepet játszó Józef Piłsudski életútjának ifjúkori szakaszát is. Ezen kívül – bizonyára az iskolai történelemtanítás gyakran vitatható eredményességére, illetve az olvasók döntő többségének szerény tájékozottságára is gondolva indokoltan – visszautal a régmúltra, amikor, a XVI–XVII. században, a lengyel (eredetileg lengyel-litván) állam nem csak méreteinek, az akkor birtokolt mai ukrainai és fehérorosz területeknek köszönhetően volt európai nagyhatalom. Tapasztalataink szerint kevesen tudják, hogy a XVIII. század végén a három nagy szomszéd, Oroszország, a Habsburg Birodalom és

a Porosz Királyság addig hódítottak maguknak történelmi lengyel területeket, amíg 1795-ben a lengyel államot közel egy és negyedszázadra el nem tűntették a térképről. Kivételt csak a napóleoni időkben néhány évig létező, de már nem nagyhatalom méretű Varsói Hercegség képezett. Fegyveres függetlenségi harcokra és szervezkedésekre, az I. világháborúnak a lengyelek számára kedvező kimenetelére, valamint éppen Piłsudski katonai és politikai erőfeszítéseire volt szükség Lengyelország 1918-ban bekövetkezett újjászületéséhez.

A könyv szerzőjének érdeme, hogy gyakran világít rá a lengyel- és magyarországi történések hasonlóságaira és eltéréseire. Nyilván tudatosan, de a didaktikus szándékot kerülve törekszik arra, hogy ráirányítsa a magyar olvasók figyelmét az ilyen jelenségekre. (Akkor sincs ez másképp, ha nem említi meg: nekünk valójában már ennél korábban és a számunkra gyászos kimenetelű I. világháború befejezéséig sem volt saját államunk, hiszen a XVII. század végén még a többé-kevésbé független Erdély is megszűnt létezni.) Le sem tagadhatná, hogy korábban elsősorban irodalomkutató volt. Stanisław Wyspiański-nak az ország helyreállítása és megújítása érdekében szükséges nemzeti összefogáson töprengésre készítő *Menyegző* című, a XX. század küszöbén bemutatott színművét azért hozza szóba, hogy az író kortársa, Piłsudski akkoriban születő legendáját meggyőzőbben magyarázhassa. E kivételes formátumú, de – és Kovács ezt sem hallgatja el – több évtizedes pályáján nem egyszer hibázó nemzetvezetőről szól a kötet legterjedelmesebb fejezete. Hangsúlyozza: a cári Oroszország börtöneit és a világháború idején a németek általi internálást megtapasztaló, szinte mindvégig baloldalinak nevezhető hadvezér és politikus mindenekelőtt a függetlenségi eszmét és hazája érdekeit, ám sohasem a nacionalizmust szolgálta. „Piłsudski célja az volt, hogy akár föderalizáció révén, akár más módon ütközőállamok kordonjával válassza el Oroszorszá-

got Lengyelországtól és Európától. A kordonnak elképzelése szerint Finnországtól Grúziáig kellett volna húzódnia” – foglalja össze lényeglátóan, a következő évtizedekben történeteket mintegy előlegezve. A lengyel nemzet vezetője ezért támogatta az önálló Ukrajna megteremtését célzó törekvéseket, sőt 1920-ban ezért vezette hadseregét Szovjet-Oroszország ellen Kijevig. Ennek következménye lett ebben az esztendőben a *Csoda a Visztulánál*, az első XX. századi lengyel csoda: a Lengyelhon meghódítására és a szocialista diktatúra Nyugaton való létrehozására indult, óriási erejű Vörös Hadsereg legyőzése a varsói csatában. Lengyelország ennek is köszönhette, hogy a világháborúk között hozzá tartozott Litvánia egy része, a mai Nyugat-Belarusz és Nyugat-Ukrajna, Felső-Szilézia, Poznań környéke, valamint – aminek a lengyelek Gdańsk (Danzig) szabad városi státusa miatt nem örültek – egy Balti-tengeri partszakasz.

Megszületett tehát egy erős állam, több mint 27 millió lakossal, tele természeti kincsekkel. Önkéntelenül is a trianoni Magyarországra gondolunk, amely egyébként fontos volt Piłsudski és vezetőtársai, köztük a világhírű zongoraművészből lett miniszterelnök, Ignacy Paderewski, a békeszerződés aláírója számára. Kovács nem véletlenül említi, hogy 1919 elején Piłsudski ígéretet tett Magyarországot varsói követének, hogy Lengyelország szövetségesei nyomására sem fog ellenünk fellépni. A következő évben is fogadta követünket, aki átadta neki Horthy Miklós levelét, amelyben a kormányzó közvetítést kért a feszült román–magyar viszony oldásában, és katonai segítséget ajánlott a lengyeleknek Oroszország ellen. A lőszerszállítmány, amelyet az újdonsült Csehszlovákia nem engedett át a területén, Románián át érkezett meg Varsóba. (Tegyük hozzá: más állam nem nyújtott hasonló segítséget.) Megint az író Kovács kér szót, amikor idézi Krúdy Gyulának az 1926-ban a lengyel vezér által államérből végrehajtott hatalomátvételéről papír-

ra vetett véleményét: „Mi üthetett ebbe a Pilsudskiba, hogy ágyukat vontatott a varsoói piacterre?” A történész szerző tisztánlátásáról árulkodik például a következő alfejezet cím: *A „demokrata” diktátor helye két totalitáris diktátor között.*

A következő féltucatnyi fejezet tartalma talán a legismertebb nálunk: az 1939-ben kötött német–szovjet egyezmény Lengyelország felszámolásáról, valamint a német–lengyel és a szovjet–lengyel háború, illetve megszállás. Azt viszont nem árt hangsúlyozni, hogy a nagyrészt magyar segítséggel nyugatra szöktetett lengyel katonák meghatározó szerepet játszottak 1940-ben az angliai légi csatában, majd az Észak-Afrikában a németekkel vívott harcokban vagy a Közel-Keleten. Bár jelentek meg magyar nyelvű publikációk a témáról, nem lehet eleget emlegetni azt sem, hogy a háború elején a Szovjetunióban lengyel katonatisztek tízezreit – az értelmiség krémjét – végezték ki, és a németeket vádolták meg ezzel. Csak 1941-ben, a német–szovjet háború kitörését követően engedélyezték, hogy területükön lengyel hadsereg alakuljon. Igaz, ettől igyekeztek megszabadulni, a lengyel katonák jelentős részét arra készítve, hogy Ázsiába, majd a Közel-Keletre menjenek. Arról már régen jelent meg könyv magyarul (Melchior Wańkowicz műve, *A Monte casinó-i csata*, 1979), milyen hősieken álltak helyt a lengyel harcosok 1944-ben Olaszországban. Arról viszont nem, milyen jól szervezett földalatti anyanyelvű oktatás folyt Lengyelországban – az élet elvesztésével is járó tilalom ellenére – a német- és szovjet megszállás alatt, vagy hogy a különböző lengyel könyvtárak 25,5 millió kötetéből 15 millió megsemmisült, és hasonló mértékű veszteségek értek más kulturális intézményeket. „A földalatti mozgalom a leghatározottabban tiltotta a színház- és mozilátogatást, abszurdnak tartva, hogy a műsorplakátok mellett az agyonlőtt hazafiak névsorát közzétevő falragaszok láthatók, s ez a színházlátogatókat nem rendíti meg” – idézi a könyv szerzője. A lengyelek életigenlését is bizonyítja, hogy ennek ellenére jártak színházba és főleg moziba. Nagy si-

kerrel játszották például Herczeg Ferenc *Kék róka* című darabját, de ekkor tanulták meg az illegális szellemi ellenállást is – például a fiatal Tadeusz Kantor magánlakásában működő kísérleti színháza révén –, amely magatartás főleg az 1970-es évektől kezdve olyan meghatározó szerepet játszott a létező szocializmus diktatúrája elleni küzdelemben.

Kovács Istvánnak köszönhetően az átlagos képzettségű magyar is tudomást szerezhet arról, milyen szerepet játszott (és játszik) a katolikus egyház a nemzeti tudat életben tartásában, valamint arról, milyen volt és mit jelentett a nemzet életében az illegális állam, illetve annak működése. Itt mindenekelőtt a londoni emigráns kormányra és az általa szervezett, sőt irányított Honi Hadseregre gondolunk, amely elutasította az együttműködést mind a németekkel, mind a szovjetekkel.

Szó sincs arról, hogy a szerző kerülné a nehéz kérdéseket. Ennek tanúsága az a rész, amely az *Egy sztereotípiá hitelessége és megkérdőjelezése, avagy a zsidókat segítő lengyelek a második világháborúban* alcímet viseli. A németek által elsősorban Lengyelország területén módszeresen irtott zsidók életét sok lengyel mentette. Kovács nem hangsúlyozza erőteljesen, de itt említi meg, amire a más országokbeli ellenpéldákra tekintettel érdemes nagy figyelmet irányítani: „A náci nem tudtak kollaboráns lengyel kormányt létrehozni, noha a háború elején és végén foglalkoztak e tervvel.” A zsidók száma 1931-ben 3,1 millióra rúgott, és – mint a szerző megjegyzi – „New York után Varsó számított ekkor a világ második legnagyobb zsidó városának”. Kevésbé asszimilálódtak, mint mondjuk nálunk, hiszen 11 százalékuk a jiddist tartotta anyanyelvének. Az államigazgatásban, a diplomáciában, a hadsereg tisztikarában és a városi hivatalokban csak megkeresztelt emberek dolgozhattak. (Vagyis nem csak nálunk létezett numerus clausus.) A szerző hozzáteszi: „Az asszimilálódott zsidóság köréből nagy számban kerültek a lengyel kulturális, tudományos, művészeti élet élvonalába.”

Példaként a magyarul is olvasható prózaíró Bruno Schulzot és a költő Bolesław Leśmiant említi, de érdemes szóba hozni olyan írók nevét, mint a nyelvünkre már 1938-ban fordított Julian Tuwim (*Hetedik ős* című verseskötet) vagy Antoni Słonimski. Sajnos, akadtak olyan lengyelek, akik hozzájárultak zsidók életének kioltásához, de Kovács szerint 900-ra tehető azoké a lengyeleknek a száma, akiket a németek zsidók rejtegetése miatt végeztek ki. Az 1943. évi varsói gettófelkelést mind a Honi Hadsereg, mind a szovjetbarát Népi Gárda fegyverrel segítette. Az újdonság erejével hat a könyvnek *A kielcei pogrom, avagy idegen érdekek járszalagjára kerülhet-e egy egészséges társadalom* frappáns című fejezete. Belőle kiderül: 1946-ban, a szovjet befolyás alatt levő ország közepén lengyelek gyilkoltak zsidókat.

A *Sztálin és a varsói felkelés* című fejezet elején a szerző mindennél találobban foglalja össze annak mondanivalóját: „Andrzej Wajda *Csatorna* című filmje több szempontból is jelkép. Az 1956-ban forgatott film pusztá keletkezésével is jelezte a varsói felkelés addigi hivatalos megítélésében bekövetkezett változást. »Éljen a Honi Hadsereg!« – olvasható az egyik jelenet háttérül szolgáló házfalon az ákombákom felirat. [...] Az 1957 áprilisában bemutatott film egyik epizódtörténetének utolsó néma képsora minden lengyel számára sokat mondott. A Visztulába torkolló gerinccsatornát vasrács zárja el a szabadságot jelentő külvilágtól.” Már szabad volt beszélni a „harmadikutas” hadseregről, de a lengyelek szabadsághoz vezető útja zárva maradt. Az emigráns kormány akaratának megfelelően 1944 augusztusában, a németek vereségének nyilvánvalóvá válása nyomán a lengyelek szó szerint föld alatti harcba kezdtek, hogy ne egyedül a Vörös Hadsereg szabadítsa fel a fővárost. A szovjetek a folyó túlsó partján, mindössze jelképes segítséget nyújtva, végignézték, ahogy Varsó csaknem teljesen elpusztul. Gondoljunk arra: mire számíthattunk mi magyarok, ha a Szovjet-

unió vezetői így viszonyultak akkori szövetségük élethalálharcához. Lengyelország ekkor és a világháború után azt kapta jutalmul, amit mi büntetésként – szokás mondanunk. A különbség az volt, hogy nyugaton évszázadokig német területeket kapott. (Jól jött a feszültségforrás a világszocializmusnak!) A lengyel ellenállási mozgalom vezetőit a Szovjetunióban orvul foglyul ejtették és ott ítélték el. „A »tizenhatok« ügyében az angolok és amerikaiak alig emelték fel szavukat. [...] lelkiismeretüket azzal nyugtatták, hogy Sztálin enyhe ítéletet helyezett kilátásba” – jegyzi meg Kovács lakonikusan. A letartóztatás egyik előkészítője az a Szerov tábornok volt, aki az 1956. november 3-ról 4-re virradó éjjelen Tökölön a magyar tárgyalóküldöttséget Maléter Pállal az élen foglyul ejtette...

Az 1956-ban Lengyelországban történeteket és azok 1953 utáni előzményeit felidéző fejezetből megtudjuk, hogy – akár csak a régi kommunista Kádár Jánost – Władysław Gomułkát Sztálin halála után engedték ki a börtönből, és a legmagasabb székbe ültették. De 1956 tavaszán volt különbség a két ország helyzete között. Lengyelországban az állampárt megbízásából és nyomdászok buzgalmából – az első szamizdatként – több tízezer példányban sokszorosítva megjelent Hruscsovnak a személyi kultuszt és következményeit bíráló pártkongresszusi beszéde. Hatására nemcsak Wajda forgathatta említett filmjét és Roman Bratny írhatta regényét, magyar címén a *Kolumbuszokat* a Honi Hadsereg katonáiról, hanem különböző értelmiségi körök is merészen bírálták az épülő szocializmust.

„1956. június 28-án Poznańban munkásfelkelés tört ki a... munkáshatalom ellen” – ragadja meg a lényeg Kovács. (Olyan nagyvárosról van szó, amilyenek nálunk Budapesten kívül Trianon óta nincsenek.) A gazdasági követelésekhez politikaiak járultak, amit a proletárdiktatúra fegyverrel torolt meg a proletárokon. A feszültség csak októberben, annak köszönhetően enyhült, hogy az állampárt élére Gomułka ke-

rült, milliók őszi támogatását élvezve, a szovjet fegyveres beavatkozást elkerülve. A dolgot nagyon leegyszerűsítve kimondjuk: mert – Kádárral ellentétben – elsősorban lengyel volt, és csak másodsorban kommunista. Aligha kell bizonygatnunk: a magyar 56 mintája Lengyelországból való.

Mint a könyv következő részéből megtudjuk, a Gomułka-féle demokrácia nem tartott sokáig. 1964-ben 34 neves értelmiségi tiltakozó levelet írt emiatt a miniszterelnöknek, a következő évben pedig párttagok nyílt levelének börtönbüntetés lett a következménye. (Nálunk ilyesmi nem fordult elő.) Egyes politikai körök a sokasodó gazdasági bajok okozóit keresve a zsidókban (maximum 30 ezer emberben, illetve néhány száz vezető funkcionáriusban) találtak bűnbakot. Jó, hogy a szerző elmeséli a magyar olvasóknak a romantikus Adam Mickiewicz magyarul is olvasható *Ősök* című drámájának 1967 végi varsói színrevitelének és a bemutató következményeinek történetét. Az oroszellenes alkotást hamar levették a színről, ami egyetemista tömegtüntetéseket váltott ki, számos író pedig tiltakozását demonstrálva kilépett az állampártból. 1968 márciusában a hatalom szétverette és börtönbe csukatta a tüntetőket, akik közül sokan a rendszerváltozás vezetői lettek. 14–15 ezer zsidó származású lengyelt, köztük írókat, sorukban a nyelvünkön is megismerhető Leopold Tyrmandot, az Európa-hírű Shakespeare-kutató Jan Kottot, a nemzettudatot erősítő történelmi filmeket rendező Aleksander Fordot, a nálunk sem ismeretlen filozófus Leszek Kołakowskit és kitűnő közgazdászokat hazájuk elhagyására kényszerítettek. A munkásság egy része ekkor még elhitte: az értelmiség csak élésködik rajta.

Gomułka bukását az okozta, hogy 1970-ben lövetett a Gdańskban az alapvető élelmiszerárak emelése ellen tiltakozó munkásokra. Ekkor tűnt fel közöttük egy fiatal villanyszerelő, Lech Wałęsa. Milliókhöz hasonlóan lelkesen támogatta az első számú politikai posztra emelt Edward Giereket, aki a '70-es évek

elején Nyugaton felvett kölcsönökkel és hitelekkel megemelte az életszínvonalat. Mivel azonban gyorsan törleszteni kellett, 1976-ban ő is áremelésekre kényszerült. Ezúttal nem a Gdańskot magában foglaló hatalmas tengerparti Hármasvárosban, hanem a közép-lengyelországi Radomban és a ma Varsóhoz tartozó Ursusban robbantak ki zavargások, majd sztrájkok. Szervezőik „csak” börtönbe kerültek, de ekkor – a munkásság és az értelmiség érdek- és akcióegységének bizonyítékaként – megalakult a szabadon engedésüket nyíltan követelő és családjukat segítő Munkásvédő Bizottság, a KOR.

Érdeemes az eseményeket sorba raknunk: 1978 őszén II. János Pál néven lengyel pápát választottak, aki a következő esztendőben szülőföldjén szólt a lengyelekhez, 1980 augusztusában pedig – az újra szaporodó gazdasági nehézségek nyomán, tengerparti sztrájkok következtében, nem kis mértékben Wałęsának köszönhetően – a meggyengült hatalom megadta magát: engedélyezte a tízmilliókat szellemi egységbe tömörítő Szolidaritás (Solidarność) tömegszervezet működését. Ez volt a *Csoda a Balti-tengernél*. Az évekig tartó harc művészi dokumentuma Wajda mozgósító erejű *A márványember* és *A vasember* című filmje.

Csaknem másfél évvel később, 1981. december közepén a legfontosabb hatalmi pozíciókat egy személyben birtokló Wojciech Jaruzelski bevezette a hadi- vagy rendkívüli állapotot, ezeket internáló táborokba zárattott. Ezekről az eseményről már talán többen tudunk, de Kovács István helyesen tette, hogy a máig a nemzetet, mondjuk túl, a nagyobb rossztól, a Szovjetunió fegyveres beavatkozásától megvédő hős szerepében tetszelgő Jaruzelski tábornok életútját ismertette. A kommunista szuperhatalomnak aligha lett volna ereje ehhez, és nem tudta volna élelmiszerral ellátni Lengyelországot. Bár a Szolidaritás egy szűk évtizedre illegalitásba kényszerült, olyannyira életképes maradt, hogy a lengyel állampárti vezetés 1989-ben kénytelen volt bevonni a kerekasztal-tárgyalásokba.

Ezek oda vezettek, hogy az akkori félszabad választásokon az óriási erejű tömegszervezet nagy diadalt aratott, amelynek hatására a Nobel-békedíjas Wałęsa a közársaság elnöke lett.

Arról már nem szól Kovács István könyve, hogy azóta mi történt, hogy az emberek többsége, a rendszerváltozást elfelejtve – mint nálunk – hol bal, hol jobboldali kormányokat juttatott uralomra. 1989–90 a fiatalok számára már történelem, azt pedig nem tanulták meg eléggé, a halványuló emlékezetű idősök pedig nosztalgiával idézik fel a Gomułka-Gierek-féle (nálunk a kádári) „jólétet” és „puha” diktatúrát.

A történésznek talán nem lenne „joga” ahhoz, hogy *Két részben – személyes kitérőkkel* lássa el művét utószóval. Az írónak van. Ezért tanulságos, ahogy egy a „népi” Lengyelországban sokat szenvedett és mellőzött történész szubjektív portréját megrajzolja. Waclaw Felczak a háborúban az emigráns lengyel kormány megbízásából végzett futárszolgálatot a megszállt Lengyelország és hazánk, majd London között. 1981-ben Krakkóban Csoóri Sándor is találkozott vele, aki részt vett Wałęsa nagygyűlésén, és „a hazai lengyelelles hullám tetőzésének idején” *Senki, barátod* című versében vetette papírra: „Lengyelország: villámsújtotta Krisztus-szobor.” 1987-ben ifjúkori tanulmányai színhelyén, a budapesti Eötvös Kollégiumban jogászhallgatók, mostani FIDESZ-vezetők kérésére tartott

előadásokat a Szolidaritásról, és tanácsolta a fiataloknak, hogy alakítsanak pártot, ami miatt már legfeljebb rövid idejű börtön fenyegetheti őket. A *Történelem a futballpályán* még személyesebb. Kovács István azt meséli el benne, hogy 1966-ban a lengyelországi Chorzówban a magyar labdarúgó válogatottnak tolmácsolt, 2003-ban pedig ugyanott vállalt hasonló feladatot. Ennél fontosabbnak ítéli – mint könyvében mindenütt, itt is túlzó pátoz nélkül –, hogy megtudta: 1958. június 18-án a Budapesti Honvéd csapata játszott ugyanabban a stadionban. A mérkőzés előtt a jelenlevők egy perces némasággal emlékeztek a két nappal korábban kivégzett Nagy Imrere és társaira. (Magunk is tapasztaltuk: a lengyelek, még rangos párttitkárok sem emlegettek magyarországi ellenforradalmat.)

A szerző szerencsés ötlete volt a XX. századi lengyel történelem eseménynaptárának 1990-nel végződő összeállítása és az, hogy magyar nyelvű olvasmányokat ajánlott a témához. Lengyel és más forrásainak egy részét a szövegben említette meg.

Örülhetünk, hogy Kovács István megírta ezt a könyvét, mert a hazai tömegtájékoztatás ritkán közölt és közöl bőséges tudnivalókat, sőt híreket Lengyelországról. Múlt századi történetéről, bár a kötet eszéinek többsége önmagában is megállna, meggyőző összképet ad.

D. MOLNÁR ISTVÁN

„Vetni a mi dolgunk, a siker Istené”

Szemere Bertalan: *Napló (1849–1861)*

ismerős választuk a XIX. századról szólva: Kossuth vagy Széchenyi, Kossuth vagy Görgey, Kossuth vagy Deák. Albert Gábor, a kötet szerkesztője és bevezetőjének

FELSŐMAGYARORSZÁG
KIADÓ – BÍBOR KIADÓ,
MISKOLC, 2005

szerezője, már régóta bizonygatja (esszéekkel, dokumentumgyűjteményekkel), hogy van egy az említettekhez fogható elvi jelentőségű „Kossuth vagy Szemere” kérdés is. Albert ál-

lásfoglalása egyértelmű, „a mérleg egyik serpenyőjében az illúzió, a másikban a realitás, az egyik apostola Kossuth, a másikat titokban többen, de nyíltan egyedül Szemere vállalja és képviseli”. Szemerét épp nyílt Kossuth-ellenessége szigetelte el egyrészt az emigrációban, másrészt a hazai közvéleményben, bár kétségtelen, hogy mindig volt egy szűk körű, de szellemileg jelentős réteg, amely nagy megbecsüléssel emlegette (például Csengery adott közre róla kiváló jellemrajzot egy 1870-ben megjelent könyvében). A napló – melynek az 1869-es után ez a második kiadása – azonban nem csak a történelmi perújrafelvétel dokumentumaként érdekes. A reformkor nagy könyvsikere, az *Utazás külföldön* mellett ez a szépíró Szemere másik fő műve, amelyekkel igazolja két ifjúkori mentora, Kazinczy és Kölcsey várakozásait. (Magára a naplóírára is Kazinczy vette rá, és ő avatta be annak módszertanába. Az 1830 és 1848 közötti feljegyzések azonban megsemmisültek a forradalom utáni idők zűrzavarában.)

A megmaradt napló drámai felütéssel indul („1849 – augusztus 24. – Ó-Orsova): „Tennap még csatáztak előőreink Mehádiánál, s az osztrákokat visszanyomták. De éjjel seregünk visszavonult ide, és ma átmegyünk a török táborba, oláh földre.” A néha fogsággal felérő török menedék elől igen hamar odább áll az író, tovább szöki, és felhasználja az alkalmat egy nagy görögországi körútra. Oldalakon át alig ejt szót a szabadságharcról, a magyar ügyről. Valószínűleg önkéntelenül él a késleltetéssel, de hatásosan: fölcsigázza az olvasó kíváncsiságát. Ugyanakkor a bukás után talán lélektani szükséglet is a klasszikus utazás. A megrendült értékek és jelképek mérlegre tétele, visszanyerése, újraélése meg kell, hogy előzze a jelennel való – és a későbbi bejegyzésekben: folyamatos – számvetést. Szemere később Párizsban telepszik le, hosszas várakoztatás után végül a feleségét is utána engedik Magyarországról, megjelenteti németül a Kossuth, Görgey és Batthyány portréját tartalmazó *Politikai jellemrajzokat*. Közben kifogyhatatlanul érik a

sorscsapások. Tudomására jut korábbi feljegyzéseinek megsemmisülése, a felesége állandóan betegeskedik, több gyermekét elveszti (a napló egyik legmegrendítőbb része, amelyben kislánya halálát írja meg), egy szélhámós kiforgatja őket vagyonukból – és ami már nincs benne a naplóban: a hatvanas évek elején megőrül, utolsó éveit élőhalottként tengeti. Jogos a feljegyzésekben vissza-visszatérő megállapítás: „amihez én fogok, minden rosszul üt ki”, „nekem nincs szerencsém semmiben” stb. Erkölcsi igényességét, tág látókörét, hazafiságát azonban a csapások sem törik meg. Megnyugszik abban, hogy „vetni a mi dolgunk, a siker istené”. Vagyonának (pontosabban, ami számára sokkal lesújtóbb: felesége vagyonának) elvesztése után például nemcsak a remélt saját haszon miatt vág bele a tokaji bor angliai népszerűsítésébe, hanem a nemzeti kincs jobb kiaknázhatóságára is fel akarja hívni a figyelmet.

Az író helyzetelemzései, jellemzései, megállapításai mindig nagyon határozottak, néha vitathatók, de rendkívül kiérlelték és következetesek, így legalábbis megfontolandók. Egyszerre igényli az európai látókört és a részletek iránti odaadást. Világosan látja, hogy Magyarország sorsát a nemzeti-ségi mozgalmak alakulása és a „keleti kérdés” megoldása fogja eldönteni. Az elvi („speculatív”) politizálás következetességét és hivatástudatát szembe állítja az „érdekpolitika” önzésével. Az emigráció lehetőségeit és emigráns társait illetően nem táplál illúziókat: „Én ugyan azt hiszem, csaknem semmi az, amit az emigráció tehetne, de hozzáteszem, hogy az emigrációban törekvés sem mutatkozik valamit tenni. Orientalis apathia ölte meg lelköket.” A volt kormányzó sem képes fölemelkedni az elvi megközelítésig, cselekedetei színpadiasak (az idézetben csak véletlenszerű, de a napló egyéb helyein a színpadiasság visszatérő motívum Kossuth kapcsán): „Kossuth és hívei, Európa színpadán, épp olyan politikát követnek, mint követtek otthon, midőn mindazt, mi Magyarország határain belől

történt, *belső* ügynek tekintették. Elszigetelik magukat minden elemtől, attól, mely *elvékből* indul ki, épp úgy, mint attól, mely tetteinek mértékeül a hatalmat teszi.” Jellemeszménye „az elvhű, de tevékeny” személység, akinek szenvedélyeit az ész terelgeti, így tettereje türelmes, kitartó és következetes. A negatív tulajdonságok a szenvedély túlzásaiból vagy hiányából erednek. A napló miniportréi legfőképpen az önzést, a fukarságot, a könnyelműséget, a hiúságot, a dicsvágyat, az erélytelenséget, a restséget, a gyávaságot, az önállótlanyságot, a kitartás hiányát, a szűk horizontot, a műveletlenséget, a tetterő hiányát hánytorgatják föl. Az író szerint Kossuth fő tulajdonsága a dicsőségvágyó hiúság. „Dicsvágyó, ki amellet gyáva.” Gyáva volt, mert „elhagyta a kormányt hír, a nemzetet búcsú, a tábort vigasztalás és biztatás nélkül. [...] Mehadias Orsova közt kóválygott, bujdoklott, megfélekedve, hogy nem magát, a nemzetet kellene megmenteni.” A napló szerint az emigráció egy része (többsége?) is így látta Kossuthot, de a nemzet egysége és a forradalom mítosza érdekében nem akartak ellene fellépni. Szemere viszont magára vállalta ezt a feladatot (és a vele járó népszerűtlenséget), sőt annak még a végletes megoldásától sem idegenkedett: „És ez az ember még mindig képes bolondítani a világot! És talán még egyszer kezébe veszi a haza sorsát! Én nyilvánítom mindenütt, hogy e rettenetes esetben főbe lövöm. Így szólt Klapka. Így Almássy. Így a londoni 8 közül egyet kivéve mind. Azonban kívánják, az álarcot hadd viselje, ne illessük. De majd késő lesz a tett percében leragadni. Én fogom teljesíteni hazafiúi szent kötelességemet.” A megyei provincializmus látszólag a valóságtól elszakadó (kossuthi) csapongás ellentéte, pedig talán ugyanannak az érmének a másik oldala: „A magyar megyei életnek volt egy igen rossz következménye, a részletek mellett az általános szempontokat elvesztettük.”

Az író nemcsak Kossuthról ad sugallatos portrét, hanem a magyar közélet talán

összes nagyságáról Széchenyitől (akit nagyra becsül) Teleki Lászlóig (akinek állandó elbizonytalanodását egy rendkívül mulatságos jelenetben figurázza ki). Ha méltányos utókoroként egymás mellett akarjuk látni a korszak fő tényezőit, anélkül, hogy bármelyiküket is kiiktatnánk, fölállíthatunk egy ideiglenes sémát, mondhatjuk például, hogy mind a nemzet felemelkedését munkálták, csak más-más alapot tartottak elsődlegesnek: Széchenyi a gazdasági-társadalmi tényezőket; Kossuth a nemzeti dicsőséget (a franciákat egyesítő „gloire” mintájára); Deák a jogot; Szemere az erkölcsöt. Ezek a törekvések pedig szervesen egészítik ki és támogatják egymást. Persze az ilyen séma amilyen megvilágosító hatású lehet egy pillanatra, annyira semmitmondó, ha nem vagyunk készek arra, hogy mint a wittgensteini híres példában a létrát, amint följutottunk rajta valameddig, akár el is hajtsuk.

Szemere számára az erkölcs nemcsak morális beállítottságot jelent, hanem szokást, hagyományt is, így az egyéni mellett a nemzeti karaktert szintén meghatározza. Általában jellemző a szerzőre, hogy párhuzamban látja a nagyobb csoportokat-közösségeket (pártot, nemzetséget, nemzetet) az egyéni jellemmel. „Amilyen tömegben a nemzet, olyanok egyenként az emberek” – írja. Vagy máshol: „Mint minden egyes ember saját különös személyiséggel bír, úgy minden dynastiának is megvannak a maga hagyományai és jellemző sajátságai, melyeket le nem vetkezhet, s kedve szerint meg nem változtathat.” Politikai tisztánlátását – a napló számos megfontolását igazolják később az események – szintén ez a módszer segíti: „magamat mindig ellenfelünk helyzetébe teszem, s hajlandó vagyok föltenni, hogy az azt teendí, mit én helyzetemben fognék tenni.” És itt van a gyökere a zseni iránti tiszteletének, az őszinteség és az áldozatvállaló erkölcsi bátorság követelményének (már az *Utazás külföldön* megfogalmazta: „nincs e világon szent más, mint az erény és génus”), valamint a nemzet „civilisatiós” (ma úgy mondanánk: kulturális)

hívásában való hitnek. A politikában lángésznek nevezi a porosz II. Frigyes, az osztrák II. Józsefet („nagyon megértette, hogy a birodalomnak egyedül és csakis keleten van jövője; de bár helyesen ítélte meg a célt, az eszközök megválasztását tökéletesen eltévesztette”) és Napóleont. A lángész olyan felismerésre jut magában, amely mintát és hivatást kínál egy egész nemzetnek akár (sőt birodalomnak). Természetesen nem csak az államférfiak lehetnek zsenik, Vörösmarty „nyelvgenie”-je szintén az egyénit jóval meghaladó mintát adott. A lángész önmagában fölemelkedik egy eszményhez, és ezzel példát nyújt tágabb közösségének, illetve fölmutatja annak lehetőségeit. Mivel az egyén alakulásának az egyéni túlnyúló jelentősége van, a kötelességei is tovább terjednek saját személyiségén: őszintén el kell számolnia fejlődésével önmaga és mások előtt, és áldozatvállaló bátorsággal kell bizonyítania (alkalom adtán), hogy a sorsában megtestesülő eszmények fontosabbak, mint egy ember pusztá kényelme, érvényesülése, sőt élete. (Szemerét a személyes sors – és eszmélkedés – egyetemes érvényébe vetett hit vezet valószínűleg a naplóíráshoz is, amely hit kiegészül az eredendőségbe, a pillanat ihletébe kapaszkodó bizalommal. Az utóbbiról az *Utazás külföldön* elején ír a szerző: „embernek nincs drágább kincse gondolatainál s ötleteinél. De ezek véletlen virradoznak elő a lélekben, s ha meg nem tartóztatjuk, sorban mint jöttek, mind eltűnnek. [...] Az a pillanat, miben születik a gondolat, kifejtésre is legkedvezőbb; a melegség, mi vele jó, mintegy ki is költi.”)

A népeknek hivatása van. A Habsburg birodalomé, és benne elsősorban a magyarságé, a kelet felé való közvetítés: „Mint egy európai telep, de keleti származású, a török birodalmat lakó népekkel rokonult, de geographiai helyzeténél, politikai érettségénél, tudományos iparkodásánál fogva megbarátkozván a nyugati műveltséggel, a keleten rajta túl fekvő népeket messze meghaladta, s így némileg mesterök lőn. Így lesz a magyar faj közvetítő

elem a keleti s nyugati fajok közt, s a gondviseléstől arra látszik hivatva: azokat egymáshoz közelebb hozni.” Szemere azt várja, hogy mivel a birodalom hivatása elsősorban a magyarságon alapul, fokozatosan a magyarság válik majd az – eszményi formájában föderalisztikusnak elgondolt – Habsburg-államszervezet központjává. A szerző természetesen a veszélyeket is érzékeli. A „nemzeti egyéniség” elvesztését (egy helyütt egyenesen azt írja: „a mienk elveszett a német kormány alatt”), a történelmi osztályok kimerülését (de ezt orvosolhatónak véli: „A nép maga volt nagy, az osztályok végképp elsüllyedtek. Annak kell megélnie. A romlatlan magból lesz az aratás, a feltámadás”), az új nemzedék körében általánosnak tapasztalt jelentéktelenséget, „üres agyúság”-ot, hazafiatlanságot (illetve az osztrákgyűlöletben kimerülő pusztán negatív hazafiasságot), a kossuthi fantasztaságot, mely elbizakodott fellegjáróvá teszi a nemzetet, s így az a reális esélyeket is elmulasztja kihasználni. Szintén visszatérő téma az erkölcsi célok fölött is uralkodó végzet (más szemszögből: gondviselés – mindkettő igen gyakori szó a naplóban), amely a legszebb terveket is keresztülhúzhatja. Viszont azt is látja, hogy sokszor épp a rossz készít utat az eljövendő jobbnak. A nemzetek sorsában néminemű hullámmozgást figyel meg. Ez sem éppen a magyarságot kényezteti szerinte: „Én úgy sejtem, a szerencse e században a szlávoknak fog kedvezni, az igazság kívánja, hogy amely népfaj eddig utolsó és teherhordó volt, jusson az első sorába. A nemzetek sorsában uralkodik bizonyos fátum; eljő minden nagy nemzetnek az ideje, midőn emelkedik minden ellenállás dacára, s midőn süllyed fenntarthatatlanul. Hajlandó vagyok hinni, miként a szláv faj amaz elsőbb stádiumban van, és épp ezért kívánatosnak tartanám, hogy a magyar a szlávok triumphális szekeréhez csatlakozzék, ha ugyan csak a sükert akarjuk, és nem tekintjük az elveket.”

Fölfigyel kora új politikai jelenségeire. Még Marxszal is kapcsolatba kerül, de eszemileg elsősorban a franciaországi eseményekhez kötődik – ma is aktuális – felisme-

réseivel. (Ízelítőül kettő: „a despotismus kart ölt a demokratiával, azaz a tömeggel, a középrend ellen”; „a mai világban a gazdagság kútfeje a szabadságnak is”.)

Szemere a közéleti pálya mellett kezdettől fogva nagy reményekkel munkálkodott a szépirodalom terén is. „Az irodalom felé hajlamom vonzott. A politika felé a hazai körülmények” – írja naplójában. Hogy ez a vonzalom nem volt kilátástalan, nemcsak később elkészült művei tanúsítják, hanem Kölcsey egyik levele is, amelyben azt írja 1834-ben az ifjú Szemeréről (a kötet előszava idézi): „van benne elég talentum, hogy literátorink közt egyszer akkor díszben tűnjön fel”. A száműzetésben Szemere visszatér az alkotáshoz (első sorban epigrammákat és verses állatmeséket ír). Ha költőként nem is emelkedik jelesebbjeink közé (érdekes, hogy már Kölcsey is prózastílusát dicsérte), kora költészetét értő figyelemmel kísérte, és azt több bejegyzésében a kor- és egyben alkotótárs beavatottságával kommentálta. A következő részlet akár rövid irodalom- (és ízlés-)történeti vázlatnak is beillik: „Ifjúságomban egészen a magyar költők befolyása alatt voltam, utánoztam, mímeltem a szavakat, nem a dolgot néztem. [...] Kölcseyt követni nem volt erőm, Vörösmarty *nyelvgeniejét* utánoztam másokkal együtt, s Bajzának efféle semmitmondó szavait – bájvidék, kék távol vágya –, szóval a szépen csengő szavakat, mikben nincs eszme és tartalom. Valahányszor nem voltam a költői szülés percének melegében, azaz kijózanodtam, természetes, hogy nem tetszett, amit írtam, üres volt az, érthetetlen szavak kongása s csengése

eszme s dolog nélkül. Költőink nagy része most is abban szenved. Új pályát Petőfi és Arany nyitott, amaz pór, nemesen vagy nyersen, de magyar és költő mindig, emez plastikus és népies, lenn jár, de soha nem alacsony.”

Ám a könyveket is csak mértékkel javasolja: „Átfutni a jeles írókat jó, így nyer az ember általános áttekintést a világ, a tudomány, a múlt felett, de önállását vesztheti el a szellem könnyen, s nehéz nem menni be a könyvek tömkelegébe, melyben elsüllyed, elvész az elme. Az a sok tudomány elpárolog, mint a virág illata, melyet leütünk ágáról, az elmélkedés, az teszi az embert tökéletessé, önállóvá, bölccsé.” Az elmélkedésben szintén az önkorlátozás vezet a hatékonysághoz: „Néhány elv elintézi az egész életet, csak légy hozzá hív [...] A sok szabály megtéveszti az embert, mint a sok szó az értelmet elhomályosítja.” Ugyanitt három fő elvet sorol fel: „Az emberek felebarátok. Ebből az összes politika kifejlik. [...] Légy igaz. Ebből az összes életmoral kifoly. [...] Türelmes légy és bízzál a dolgok, a tettek szükséges következményeiben.”

A naplóban és a személyiségben lenyűgöz a határozottság, az éleslátás, a tágas szemhatár. Miért hát a sok csalódás, sorscsapás, az örületbe hullás? A kor nem volt méltó hozzá? Vagy túl sokat várt magától, túl sokat hártott az emberi belátásra? Valamivel több könnyedség kellett volna? És folytathatnám a kérdéseket. Mint minden jelentős naplóíró, Szemere is jellem és sors összefüggéseire vezet el az olvasót. ❧

STURM LÁSZLÓ